

مقدمه بر جامعه شناسی شهری ایران

[۱۰]

ک - خاتمه و طرح پژوهشهای آینده

جامعه شناسی شهری - چنان که به جای خودباز نموده ایم^۱ - دانشی نوخاسته است و دیرگاهی نیست که از تنه درخت جامعه شناسی علمی سرکشیده و هنوز برگ و بر فراوان برنیاورده است. تحقیقات تجربی در این علم سابقه طولانی ندارد و در امریکا بیش از همه جا پیشرفت کرده و هنوز مطالعات و بررسی های اروپائیان در باره خصوصیات زندگی شهری در قاره کهنه خود به آن وسعت و اهمیت نرسیده است. دائرة پژوهش های جامعه شناسی شهری در آسیا از این هم تنگ تر است و اگر از کتابی که اخیراً یونسکو در باب جریان شهر نشینی در شرق اقصی و جنوب شرقی آسیا منتشر داشته است^۲ و چند مونوگرافی در باره شهرهای خاور نزدیک و شمال افریقا صرف نظر شود^۳ اثر مهم دیگری به چشم نمی خورد. از مقدمه کوتاهی که بر جامعه شناسی شهری ایران آوردیم - و این مقاله خاتمه آن است - مراد ما جز این نبوده است که این بحث را در ایران بکشاییم و شالوده ای بر کار پژوهندگانی که این گونه تحقیق خاطرشان را مرغوب می افتد و از پی بنای معرفت پهناورتری در این زمینه برمی آیند نهاده باشیم. در تهیه این مقالات از مدارك و اسناد محدودی

در مقاله پیش این اغلاط را تصحیح فرمائید :

ص ۱۰۹۱ - خط ۳ : بجای ر - ترکیب مشاغل در شهرهای - ترکیب مشاغل در شهرها (دنباله). همان صفحه - خط ۸ بجای درآمد رخ نخواهد نمود - درآمد ملی رخ نخواهد نمود

ایضاً ص ۱۰۹۱ - خط ۱۵ به جای علت عمده بیکاری علت عمده این که بیکاری

ص ۱۰۹۲ خط ۱۰ بجای نوع نهانی که نوع نهانی است که

« « « « ۱۵ بجای بر سر کنجایش بر کنجایش

« « « « ۲۸ بجای خصم خصم

« ۱۰۹۶ خط ماقبل آخر « می شود توسعه می یابد می شود و توسعه می یابد

۱- رك . مقاله « شناخت جامعه های شهری و روستائی » در مجله سخن (قبلاً

نام برده شده است)

۲- ذکر آن کتاب پیش از این آمده است

۳- پیر ژرژ فرانسوی در کتاب سابق الذکر « شهر و امر شهری در دنیا » به پاره ای

از این مونوگرافی ها اشاره کرده

که بدست می‌آید استفاده شده است. از نتایج آمارگیری های عمومی و نمونه‌ای و نقشه‌ها و عکس های هوایی گرفته تا کتب تاریخ بلدان شرقی ابزار های کاوش ما بوده است. اما پوشیده نمی‌داریم که در این راه چندان دور نرفته و التهاب کنجکاوی خود را بهیچ‌روی فرو نشانده‌ایم. اگر توفیقی حاصل شده است تنها در این بوده که بعضی از دانش‌وستان را شوق چنین پژوهش‌هایی دردل افتاده‌است و جمعی از دانشجویان دانشگاه نیز همکاری ما را در ادامه این تتبعات برغبت پذیرفته‌اند. هم اکنون درموسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، که وابسته دانشگاه ادبیات طهران است بررسی‌هایی در این رشته به‌انجام می‌رسد و شاید در سالهای آینده پاره‌ای از آنها در مطبوعات منعکس شود.

در بار جامعه شناسی شهری ایران هنوز گفتنی بسیار بود اما به رعایت ایجاز سخن را در این شماره به پایان می‌رسانیم و طرحی از پژوهش‌های آینده که راجع به شهرهای ایران می‌شود کرد، در این جا عرضه می‌داریم. مقالات گذشته ما را از توضیح درباره مواد این طرح که به يك اشاره به آنها قناعت می‌شود بی‌نیاز می‌کند.

تحقیق شهری را در دو قسمت می‌توان آورد: فشر و منظر برونی - حیات و صفات درونی در قسمت نخستین این فصول باید کنجانده شود:

۱- مقرر شهر:

موقع جغرافیائی و مناسبات شهر با منطقه پیرامون.

در این فصل گذشته از وضع اقلیمی و جغرافیائی شهر - پستی و بلندی، آب و هوا، درجه حرارت و مقدار بارندگی، منابع زمینی و ذخائر تحت‌الارضی و مانند آن - از منزلت شهر در منطقه، طرق ارتباطی که آن را به اطراف و اقطار می‌پیوندند و حتی علل پیدائی یا آبادائی شهر می‌توان بحث کرد.

۲- سیما و نمای شهر:

نقشه شهر (آشفته یا اندیشیده - و اگر اندیشیده و منظم است، شطرنجی، شعاعی یا جزان است) - ساختمان‌ها (سبک - نوع مصالح - ترتیب قرار گرفتن) - طرز توزیع مراکز سکونی در مقابل مراکز اداری، مراکز تجاری (اعم از جزئی و کلی فشر و بی‌فشر) - بازارها و میدان‌ها، مراکز صنعتی، مراکز فرهنگی، مراکز مذهبی و مراکز تفریحی (پارک‌ها و گردشگاه‌ها، فیه و خانه‌ها، کافه‌ها، مراکز تجمع، سینماها، تئاترها، ...) - شبکه رفت و آمد و حمل و نقل در داخل شهر - رابطه با ده‌ها و شهرهای اقماری گرداگرد.

۳ - اکولوژی شهری

مرفولوژی شهری یا مطالعه فشر و هیأت و صورت شهر به دو بحثی که یاد شد اکتفا نمی‌نماید بررسی اکولوژی شهری و روابط شهریان با محیط مسکون خود و هم‌چنین تحقیق مسائل جمعیتی نیز تحت عنوان مرفولوژی می‌آید.

اکولوژی شهر پژوهش در موضوع‌هایی از این قبیل است: نحوه تطابق شهریان با محیط مسکون خود - هجوم به شهر - توالی گروه‌ها در مکان - جدائی مکانی گروه‌ها

یا طبقات اجتماعی به علل نژادی ، مذهبی ، اقتصادی و مانند آن - تراکم و تمرکز: محلات فقیرنشین - محلات کارگری - محلات اعیانی - محل سکونت طبقات متوسط - محل تجارت و امور مالی .

۴- دموگرافی شهری :

جمعیت شهر و حوالی آن - میزان تراکم در حومه و داخل شهر ، در محلات مختلف ساختمان جمعیت (توزیع جمعیت بر حسب جنس ، سن ، شغل) - حرکات جمعیت در زمان (وضع زناشویی - باروری - زاد و ولد - مرگ و میر) - حرکات جمعیت در مکان (میان روستا و شهر - میان شهر کوچک و شهر بزرگ ...)

در قسمت دوم که حیات و صفات درونی شهر باشد از این مطالب سخن می رود :

الف - ساختمان اجتماعی شهر :

۱- گروه های اجتماعی (ملی - نژادی - فرهنگی - مذهبی - اقتصادی الخ ...)

۲- قشرها و طبقات اجتماعی .

۳- روابط میان گروه ها یا قشرها و طبقات اجتماعی .

۴- تحرك اجتماعی به صورت افقی یا عمودی - درجه وسعت آن .

ب- نهاد های (تاسیسات) اجتماعی

۱- خانواده : تعداد متوسط افراد خانوار - نوع خانواده و خصوصیات آن از نظر تقسیم منزلت ها و وظایف درون خانه (خانواده نوع پدرسالاری - خانواده بزرگ که مجموعه ای از خانواده های کوچک زن و شوهری بهم پیوسته است - خانواده « پدر مداری » و « مادر مداری » - خانواده مبنی بر تساوی زن و شوهر - مقام کودکان در خانواده) - میزان رواج هر نوع خانواده در یکی از طبقات اجتماعی و یا گروه های مختلف شهر نشین - روابط افراد خانواده با یکدیگر - روابط خانواده با اجتماع - نقش و وظایف خانواده در جامعه (خانواده به عنوان يك واحد تولید اقتصادی - یا مرکز تعلیم و تربیت - یا فقط محل انتقال موارث فرهنگی و تمدنی) - روابط خورشاونندی - روابط همسایگی و درجه اهمیت آنها - خصوصیات زندگی روزانه خانواده ها - بودجه خانواده ها - دوام یا تزلزل خانواده - از هم کسبختگی خانواده و علل آن .

۲- مذهب : نسبت پیروان مذاهب مختلف در جمعیت شهری - اهمیت مذهب در

زندگی مردم - درجه پابندی به مذهب یا لامذهبی - تشکیلات و مجالس مذهبی و میزان توجه مردم به آنها - عقائد و آداب و رسوم مذهبی تا آن جا که با زندگی شهری ارتباط متقابل دارد .

۳- تعلیم و تربیت : تعلیم و تربیت در خانواده - در مدرسه (کودکستان - دبستان -

دبیرستان) و دانشگاه - شماره یا سوادان - عده محصلان - انجمن های علمی و فرهنگی -

تشکیلات دستگاه فرهنگی - اختصاصات تعلیم و تربیت شهری (آموزش تخصصی عالی - آموزش حرفه‌های خاص شهری ...) - قسمتی از بودجه که برای تربیت هرمتعلمی در شهر صرف می شود .

۴- کار و بیکاری : گروه‌ها و طبقات شغلی - جمعیت فعال و غیر فعال - وضع کار زنان و کودکان - مشاغل مربوط به کشاورزی - مشاغل مربوط به صنایع دستی قدیم - مشاغل صنعتی جدید - تأثیر تمدن جدید در ظهور مشاغل تازه - شغل های آزاد - مشاغل حرفه‌ای و تخصصی - عرضه و تقاضای کار در شهر و بازار کار - میزان مزد و درآمد در مشاغل گوناگون - بیکاری آشکار و پنهان در شهر - بیمه های اجتماعی کار - وضع کارگران

۵- تفریحات شهری و نحوه گذران اوقات فراغت : خصوصیات تفریحات - گذران اوقات فراغ در داخل یا خارج خانه - تفریحات تجارتنی - سرگرمی‌های قدیم (قهوه خانه - نقالی - معرکه گیری - زورخانه ...) و تفریحات جدید (سینما - تئاتر - دانسینگ - باشگاه ورزشی ...) - قمار و بازی‌های مشابه - وسائل نشر اخبار و افکار و درجه استقبال مردم (راديو - تلویزیون - روزنامه) - مطالعه - قرائت خانه‌ها - کتابفروشی‌ها - نوع کتب و جرائد و مجلاتی که هر طبقه می‌پسندد - اعیاد - جشن های عمومی و خصوصی - معاشرت و مهمانی - گردش در حومه شهر و مسائل مانند آن .

۶- حکومت - شهر ، موقع و سابقه آن از لحاظ اداری و سیاسی - دستگاه های حکومتی در شهر - طرز اداره شهر - تشکیلات شهرداری - انتخابات شهرداری و حکومتی - تعاملات سیاسی شهر نشینان با مقایسه به دهقانان - گروه های ذی نفوذ در شهر .

ج- اقتصاد شهری

۱- نقش شهر در تولید (کشاورزی - معدنی - صنعتی) - سازمان تولید در شهر - صنایع جدید و قدیم - محصولات عمده شهر - نقش تولید شهر در اقتصاد منطقه‌ای و مملکتی

۲- جریان و توزیع محصولات شهری - سازمان مبادله (سازمانهای تجاری چون شرکت‌ها و مؤسسات تجاری جدید - بازارها و میدانها - سازمانهای مالی چون صرافی بنوع قدیم و بانک‌ها و مؤسسات اعتباری و صندوق های پس انداز) .

۳- مصرف در شهر - مصرف مواد طبیعی (کشاورزی - معدنی ...) و مواد سوختنی - مصنوعات شهری و مصرف داخلی و خارجی آن - مصنوعات خارجی در شهر - قیمت‌ها - شاخص بها و هزینه زندگی .

د - سازمانهای شهری

۱- طب و بهداشت - تشکیلات طبی و بهداشتی - خصوصیات و مسائل و وضع بهداشت شهر - آب مشروب - فاضل آب - جمع آوری زباله - کشتار گاه - غسلخانه - بهداشت مواد غذایی و نظارت در آن - تعداد اطبا و نسبت آن به جمعیت - شماره پرستاران و دیگر شاغلان به امور طبی و بهداشتی - بیماری‌های رایج در شهر - خصوصیات «بیومتریك» جمعیت

- از قد و وزن متوسط - غذا و کالری غذایی برای طبقات مختلفه اجتماعی و مسائلی از این قبیل
- ۲- سازمان رفت و آمد و حمل و نقل در شهر - تحرک مکانی در ساعات مختلف روز
- وسائل نقلیه - سازمان این وسائل - رفت و آمد میان مسکن - تفریح گاه - محل خرید
- ارتباط شهر با حومه - حمل و نقل آذوقه به شهر .
- ۳- سازمانهای دیگر (چون سازمانهای تعاون اجتماعی - مؤسسات خیریه - دستگاه های انتظامی شهری) .

۵- فرهنگ شهری - رفتار و روحیات شهرنشینان

- ۱- اندازه تنوع ارزشها - اصول و قواعد و بالعمله جریان های فرهنگی در شهر.
- ۲- درجه نفوذ و خود کامگی یا حس اجتماعی شهریان ، روابط صمیمی یا روابط خشک رسمی .
- ۳- مادیت شهریان - نشانه های آن در زندگی تجملی و مانند آن .
- ۴- روحیات و تمایلات خاص مردم شهر چون استقلال رأی - تجددخواهی - نقش مد و عقائد عمومی در شهر و موضوعاتی نظیر آن .
- ۵- روابط شهر نشینی با هنر ، ادبیات و دیگر امور فرهنگی .
- ۶- رفتارهای جمعی و نظارت های اجتماعی در شهر
- ۷- کجرفتاری و جرم در شهر - انواع تبه کاری در شهر و اختصاصات آن (جرم دسته های نوجوان - فحشاء - و مانند آن) - طرق پیشگیری از جرم ها - روابط ابعاد شهر با جرم - رابطه مناطق و محلات شهری با جرم و مسائلی از این گونه .

طرحی که در این جا عرضه شد تنها دلیلی موضوع هائی را که می توان به پژوهش علمی آورد دربردارد . قصد ما در این مورد تنظیم فهرست ریز مطالب نبوده است. برچنین تحقیقی باید تاریخچه شهر را افزود و نقشها و نمودارهایی از منظر شهر - وضع اقلیمی آن - تراکم جمعیت آن و مانند اینها الحاق کرد تا آئینه ای تمام نما باشد و بینش پژوهان را بکار آید .

جمشید بهنام - شاپور راسخ